

Postoje budoucích učitelů k vlastní profesi

Petr Urbánek¹

Anotace

Príspevek navazuje na zjišťování postojů učitelů — expertů k vlastní profesi a zabývá se výsledky dotazníkového šetření postojů budoucích učitelů k učitelství. Analyzovány a komparovány jsou odlišnosti v profesních postojích studentů učitelství ve vztahu k pohlaví a délce studijní dráhy. Sledovány jsou vývojové změny v posunu profesní postojové sféry v průběhu učitelství přípravy.

V českém pedagogickém výzkumu se v posledním desetiletí objevuje poměrně velká řada výzkumných nálezů z oblasti výzkumu učitele a jeho profese a výzkumu studenta učitelství. Tento potěšitelný stav lze pravděpodobně vysvětlit i tím, jak naznačuje Váňová (2000, 335), že těmito výzkumy se ve velké míře zabývají pedagogové „učitelských“ fakult. Zájem z jejich strany svědčí o zjevné potřebě analyzovat samotný proces pregraduální přípravy učitelů u nás a sledovat také vývoj studijní dráhy budoucího učitele. Výzkumy vztahující se k období pregraduální přípravy učitele, tedy k jakési přípravné „předstartovní“ etapě jeho profesní dráhy, se zaměřují na různé oblasti. Zabývají se, jak např. uvádí Průcha (1998, 229-230), sociálním profilem studenta učitelství, jeho motivační ke studiu, úrovni praktických profesních činností, perspektivní orientací k učitelství, studentským hodnocením výuky na fakultě, postoji studentů ad. Také předmětem našeho zkoumání je oblast postojové sféry studenta učitelství, a to postojů, které budoucí učitelé prezentují ve vztahu k učitelství, na kterou se zatím jen připravují. Sledování těchto postojů k profesi u studentů učitelství (a jejich předpokládaného vývoje) je součástí rozsáhlejšího výzkumu a navazuje na obdobné šetření učitelů, jehož dílčí výsledky byly již publikovány (Solfronk, Urbánek 2000).

Postoje studenta učitelství k jeho vlastní profesi se přirozeně nevytvářejí pouze v procesu samotné učitelství studijní dráhy. Na vytvářených postojích k profesi se spolupodílí řada dalších (domníváme se, že významnějších) činitelů. Mezi ně jistě patří osobnostní profil studenta, osobní cíle a motivy, které jej ke studiu učitelství vedly, realita profesních podmínek práce učitelů, možnosti nabídky trhu práce aj.

1. Cíle, hypotézy, metodika výzkumu

Cílem našeho šetření je zjistit, jak dnešní student učitelství vnímá realitu vlastní budoucí profese, tj. zejména: jaké postoje vyjadřuje k prostředí školy, k výuce, k žákům a dalším subjektům edukace, jak hodnotí současné profesní podmínky práce učitele a možnosti (vlastní) profesní dráhy. Byly formulovány tři konkrétnější cíle: [C1] Zjistit, jakou kvalitu mají deklarované postoje studentů učitelství k vlastní budoucí profesi. [C2] Stanovit, existují-li (resp. jaké) rozdíly ve vyjadřovaných postojích k vlastní budoucí profesi mezi studentkami (ženami) a studenty (muži). [C3] Zjistit, zda existuje posun (vývoj) v profesní postojové sféře v závislosti na délce studijní dráhy respondentů.

Předpokládáme [P1], že ve výpovědích respondentů o vnímání budoucí profesní reality budou patrné rozdíly mezi studentkami a studenty. Výsledky některých šetření úrovně praktických profesních činností studentů učitelství (Urbánek 1997, 263) totiž poukazují na značně odlišné vnímání edukační reality mezi praktikantkami a praktikanty. Dále předpokládáme [P2],

¹(petr.urbane@vslib.cz) katedra pedagogiky a psychologie Fakulta ped. TU v Liberci, Hálkova 6, 461 17 Liberec

že existují difference mezi deklarovanými výpověďmi studentů o vnímané realitě vlastní budoucí profese, a to v závislosti na úrovni znalosti školního terénu a stupně osvojení praktických učitelských dovedností.

Jak bylo již výše zmíněno, našemu dotazníkovému šetření na souboru studentů [S] (realizováno v průběhu XI/2000 až III/2001; N = 424) předcházela obdobný výzkum postojů k vlastní profesi u učitelů [U] v praxi (IV/2000). Výsledky jsou porovnatelné. Autor si však v této stati neklade za cíl tato obě šetření komparovat. Při zjišťování postojů k vlastní budoucí profesi studentů učitelství [S] byl použit tentýž výzkumný nástroj (autorský dotazník) jako u souboru [U], avšak s modifikovaným (projektivním) zadáním u jednotlivých skupin respondentů. Dotazník byl zadáván autorem osobně. Šetřeny byly tři skupiny (podsoubory [S1], [S3], [S4]) studentů, které představují vždy celý příslušný studijní ročník (učitelství VVP). O kvantitativních charakteristikách vypovídá [tabulka 1]. Tyto podsoubory se však liší především svými kvalitativními charakteristikami:

[S1]: Studenti (prvního ročníku) na počátku studijní dráhy s předpokládanými malými (profesními) znalostmi a jen s minimem praktických učitelských zkušeností a dovedností.

[S3]: Studenti (třetího ročníku) v průběhu studijní dráhy s předpokládanými částečnými znalostmi školského terénu a s vytvořenými dílčími profesními dovednostmi.

[S4]: Studenti (závěrečného ročníku) na konci studijní dráhy (po úspěšném absolvování celého modelu praktické přípravy) s předpokládanými finálními profesními znalostmi a dovednostmi absolventa.

Tabulka 4.1: Charakteristiky souborů [S1], [S3], [S4]

	ŽENY		MUŽI		CELKEM	
	ABS.	%	ABS.	%	ABS.	%
[S1]	116	67,8	55	32,2	171	100,0
[S3]	108	78,3	30	21,7	138	100,0
[S4]	84	73,0	31	27,0	115	100,0
CELKEM	308	72,6	116	27,4	424	100,0

2. Výsledky a diskuse

Obecně postoje studentů učitelství k vlastní profesi jsou prezentovány čtyřmi položkami dotazníku a respondenti v nich deklarují poměrně rozporuplné výpovědi. Do (základní) školy chodí studenti učitelství vždy (5,4%), většinou (72,4%) a někdy (20,3%) rádi. Učitelství by však za jinou profesi, jak studenti uváděli, jednoznačně nevyměnilo pouhých 12,3%, zatímco 5% respondentů kategoricky ano. Více než polovina (57,1%) dotázaných (polovina žen a dvě třetiny mužů) však ještě uvedla, že pokud by to bylo výhodné, pak by o změně povolání také uvažovala a další téměř čtvrtina respondentů (24,1%) připouští změnu alespoň na určitý čas. Tyto výpovědi nás samozřejmě nemohou naplňovat optimismem, ale ani nás zvláště nepřekvapují. Podíl budoucích učitelů, který kategoricky, podmíněně nebo i částečně uvažuje o odchodu ze své budoucí profese, je velmi vysoký a koresponduje i s některými dřívějšími zjištěními (Stránská 1996, 151; Havlík 1997, 47; Urbánek 1998, 53). Je otázkou, zda existuje nějaká jiná profese, při které je již předem při přípravě na ni deklarován „učni“ takovýto negativní postoj k jejímu výkonu. Možná právě proto je také učitelství chápáno třetinou (32,8%) respondentů jako poslání, 29,5% jej chápe jako zaměstnání a 26,2% jako koníček. Většina studentů (64,9%) také přiznává, že učitelství studuje především ze svého zájmu o aprobační předmět a pouze 29,7% bylo motivováno zejména zájmem o práci s dětmi.

Postoje k žákům jsou studenty učitelství vyjadřovány veskrze pozitivně. Více než čtyři pětiny (82,5%) respondentů vypovídá, že se na své žáky vždy nebo většinou těší. O něco pozitivněji své postoje k žákům hodnotí ženy (uvádělo 84,1%) než muži (78,4%). V tomto smyslu

se nejpozitivněji vyjadřovala skupina [S4] (plných 87 %), naopak nejmenší podíl pozitivních výpovědí (77, 5 %) bylo zjištěno u skupiny [S3], ovlivněno zejména výpověďmi mužů této skupiny (66,7 %). Profesně nejzkušenější studenti [S4] vykazovali také nejvyrovnanější výpovědi mezi ženami a muži (86,9 % a 87,1 %). Studenti učitelství se také svěřují, že své žáky mají rádi (vždy nebo většinou ano). Vypovídalo jich takto 84,9 % s velkými rozdíly mezi ženami (90,6 %) a muži (69,8 %). Muži daleko častěji připouštěli, že mají své žáky rádi, ale různě, diferencovaně.

Naprostá většina dotazovaných studentů (90,1 %) také uvádí, že práce a komunikace s žáky je těší nebo většinou těší. Mezi výpověďmi žen (93,2 %) a mužů (81,9 %) je opět zřejmý rozdíl, pozitivnější výpovědi jsme také shledali u skupiny [S4]. Studenti ve velké míře (92,7 %) také uváděli, že rádi nebo většinou rádi komunikují se svými žáky i mimo vyučování. Budoucí učitelé také v poměrně velké míře vyjadřují sounáležitost s úspěchy a neúspěchy svých žáků ve škole. Až na výjimky (99,3 %) a bez výraznějších rozdílů mezi sledovanými skupinami uváděli respondenti, že mají radost z učebních výsledků svých žáků a obdobný podíl respondentů (97,2 %) také uváděl, že vždy nebo většinou má starost, jsou-li žáci neúspěšní. Poněkud kontroverznější jsou výpovědi na otázku kázně žáků, jak ji vnímají studenti učitelství. Téměř tři čtvrtiny respondentů (74,5 %) považuje své žáky za většinou ukázněné (pouze čtyři procenta za ukázněné). Naopak, jako málo ukázněné, spíše neukázněné a neukázněné považuje své žáky více než pětina (21,0 %) budoucích učitelů, častěji muži (25,0 %) než ženy. U vnímání kázně respondenty jsou patrné také odlišnosti mezi podsoubory. Lze říci, že čím více se posluchači učitelství prakticky seznamují s realitou školského terénu, čím více mají „profesních“ zkušeností, tím také hodnotí projevy žáků z hlediska kázně méně příznivě.

Postoje k dalším subjektům edukace jsou reprezentovány jen dvěma položkami dotazníku. Studenti v nich měli vyjádřit vnímání velmi důležitých vztahů k osobám, které bezprostředně do vlastní výuky nezasahují, ale mohou významně ovlivňovat edukační klima - ke kolegům a k rodičům. Je zřejmé, že zkušenosti s těmito subjekty, zvláště ve vztahu k vlastní realné výuce, jsou minimální a ohraničené (existují-li vůbec). Je však zajímavé, že vztah k (potencionálním) kolegům se výrazně liší u žen a mužů. Příznivěji je hodnocen studentkami.

Podpora rodičů a veřejnosti je hodnocena studenty poměrně nepříznivě. Pouze necelá třetina (32,3 %) všech respondentů se domnívá, že rodiče a veřejnost učitele velmi nebo většinou podporují. Výsledky vykazují opět značné rozdíly mezi výpověďmi žen (27,6 %) a mužů (44,8 %).

Postoje k podmínkám profese jsou zřejmě jedny z určujících při vlastním rozhodování o výkonu (nebo nevykonávání) budoucího povolání. Jaké představy o výhodách a nevýhodách učitelství mají budoucí učitelé? Pozitivně na této profesi hodnotí studenti učitelství především kontakt s žáky, možnost komunikovat a pracovat s dětmi, s mladou generací. Uvedlo to 45,5 % všech respondentů, vyšší podíly u všech podsouborů vykazovaly ženy. Nárůst podílu těchto výpovědí je možné také sledovat mezi [S1] (38,0 %), [S3] (48,6 %) a [S4] (53,0 %). Jako výhodu učitelství uváděl obdobně velký podíl respondentů (44,6 %) také některé podmínky práce spojené s výkonem profese učitele, zejména prázdniny, výhodnou pracovní dobu, kontakt s lidmi aj. Více než třetina budoucích učitelů (35,1 %) hodnotí pozitivně také samotný charakter práce učitele (zejména tvořivost, nestereotypnost, svobodu, samostatnost, zajímavost apod.). Již méně často (9,7 %) se objevovaly i "altruistické" výpovědi (možnost působit, formovat, měnit, zlepšovat apod.) a vlastní seberozvoj (6,8 %) jako výhoda učitelské profese.

Naopak, největší nevýhodu učitelství spatřují budoucí učitelé (uvedlo to 61,8 % všech respondentů) v současných mzdových podmínkách ve školství. Jako nevyhovující uvedlo platové ohodnocení učitelů téměř osmdesát (79,2) procent sledovaných studentů. Významný podíl (58,3 %) respondentů uvádí jako nevýhodu učitelství také profesní podmínky a náročnost povolání. Míni tím zejména vysoké psychické ale i časové nároky, zhoršující se kázeň žáků, podmínky výuky, velkou zodpovědnost a některé další. Samotné pracovní zatížení ve škole hodnotí většina (62,2 %) budoucích učitelů jako vysoké a spíše vysoké s rozdíly mezi ženami (65,0 %) a muži (55,1 %) a kontinuálním nárůstem mezi [S1] (53,9 %), [S3] (63,8 %) a [S4] (73,0 %). Studenti

uvádějí, že nejvíce je ze školní práce unavují příprava a opravy (uvedlo 44,1 % respondentů) a udržení kázně (41,3 %). Jako nevýhodu spatřují studenti ve svém budoucím povolání také současně vnímání profesí veřejností, jak uvádí 17,2 % všech respondentů (nízká prestiž a sociální postavení, nedocenenost, nerespektování aj.). Ženy i muži u tohoto fenoménu vypovídali naprosto shodně, avšak ve výpovědích [S1] (9,4 %), [S3] (20,3 %) a [S4] (25,2 %), tedy mezi studenty různých ročníků (s různými zkušenostmi), jsou rozdíly výraznější a navíc je opět patrný (kontinuální) posun ve výpovědích k negativnějšímu vnímání u zkušenějších. S postavením učitele a jeho prestiží vyjadřuje nespokojenost (není dobré, je stále stejné) 86,6 % budoucích učitelů. Překvapující je však zjištění, že se takto vyjadřují jen dvě třetiny mužů (66,4 %), zatímco jejich plná pětina (20,7 %) je s postavením učitele a jeho prestiží spokojena.

Postoje ke kariérenímu růstu a sebevzdělávání. Možnosti kariéreního růstu jsou studenty posuzovány více než skepticky, a to zejména ženami. O optimálních možnostech kariéreního růstu ve spojení s učitelstvím je přesvědčeno 15,1 % všech respondentů. Více než polovina studentů (54,5 %) se však domnívá, že učitelství jim může poskytovat jen malou možnost kariéry a plných třicet procent hodnotí svou budoucí profesi jako povolání, které nedává žádné možnosti kariéreního růstu.

V této souvislosti nás také zajímala ochota budoucích učitelů dále se vzdělávat. Většina respondentů (79,0 %) vyjadřuje ochotu prohloubit si v budoucnu znalosti z aprobačních předmětů a dalších 20,3 % též, ale podmiňuje to vhodnými podmínkami ke vzdělávání. Dvě třetiny studentů (66,7 %) by si také v případě možnosti rozšířili svou kvalifikaci o další aprobační předmět.

3. Závěr

Příspěvek si kladl za cíl stručně informovat o výsledcích šetření, které zjišťovalo kvalitu deklarovaných postojů studenta učitelství k jeho vlastní budoucí profesi.

Obecné postoje studentů k (vlastnímu) výkonu učitelské profesí jsou spíše negativní. Postoje k žákům jsou veskrze kladné, nejednoznačné je vnímání kázně studenty. Kriticky jsou hodnoceny současné podmínky práce učitelů. Mezi výhody profesí řadí respondenti zajímavou, tvořivou a nestereotypní práci s dětmi, mezi nevýhody neodpovídající nízký plat, vysokou psychickou i časovou zátěž a negativní vnímání profesí veřejností. Většina studentů by byla ochotna si dále zvyšovat kvalifikaci.

Při analýze výsledků výpovědí byly shledány některé (nápadnější) diference mezi ženami a muži i mezi podsoubory [S1], [S3], [S4]. To potvrdilo náš předpoklad [P1].

Výpovědi studentek (ve srovnání s muži) poukazují na jejich celkově intenzivnější zaměření na školní dítě ve procesu edukace, pozitivnější vztah k žákům a také příznivější postoje ke kolegům. Ženy vnímají ve větší míře učitelskou profesi jako náročnou a jsou také skeptičtější k možnostem vlastního kariéreního růstu. Muži hodnotí žáky jako méně ukázněné, vykazují příznivější vnímání rodičů a veřejnosti a pozitivněji hodnotí také prestiž učitelské profesí.

V šetření se také ukázalo (byť jen omezeně), že některé komponenty postojů k učitelské profesi se i přes relativní jejich stabilitu mohou zřejmě vlivem profesních (praktických) zkušeností měnit, vyvíjet. Reálný profesní prožitek a dlouhodobější kontakt studenta s edukačním prostředím jej ovlivňuje a tím „přibližuje“ k realitě. Tento kontinuální posun ve výpovědích se projevil u komponent postojů studenta učitelství ke kázni žáků, k profesní zátěži učitele, k vnímání profesí veřejností aj. Tím byl (alespoň částečně) potvrzen náš předpoklad [P2].

I přes výše uvedené rozdíly, které mohou vypovídat o odlišných postojích k vlastní budoucí profesi, představují výpovědi jednotlivých skupin respondentů ([S1], [S3], [S4], ženy, muži) relativně vyrovnané „podobné“ řady. Provedená statistická analýza vykazuje vysoké hodnoty korelačního koeficientu pro různé oblasti postojů k profesi ($0,99 \leq r_p \leq 0,88$). Výsledky našeho šetření i přes potvrzené předpoklady [P1], [P2] spíše vypovídají o neprůkazném vlivu praktic-

kých profesních zkušeností studenta učitelství na jeho postoje k vlastní budoucí profesi, jako k relativně stabilnímu sklonu vnímat realitu školské praxe ustáleným způsobem a reagovat na ni.

Literatura

- [1] Blížkovský, B., Kučerová, S. Kurelová, M.: Středoevropský učitel na prahu učící se společnosti 21. století. Brno: Konvoj, 2000.
- [2] Havlík, R.: Hodnotová a profesní orientace studentů PedF. In: *Výchova a vzdělávání v českých zemích na prahu třetího tisíciletí*. Plzeň: ČAPV a PedF ZČU, 1997, s. 46–49.
- [3] Průcha, J.: České základní vzdělávání: Nálezy pedagogického výzkumu. *Pedagogika* 48, 1998, č. 3, s. 212–242.
- [4] Solfronk, J., Urbánek, P.: Postoje učitelů k vlastní profesi. In: Mikešová, J., Urbánek, P. (Eds.). *Pedagogický výzkum v ČR*. Liberec: Technická univerzita a ČAPV, 2000, s. 182–189.
- [5] Solfronk, J. A Kol.: *Učitelství jako profese*. Liberec: Technická univerzita, 2000.
- [6] Stránská, Z.: Motivace volby učitelského povolání. In: *Pedagogická evaluace v podmínkách současné české školy*. Olomouc: ČAPV a PedF UP, 1996, s. 147–151.
- [7] Šimoník, O.: *Začínající učitel*. Brno: MU, 1994.
- [8] Švec, V.: (Ed.). *Monitorování a rozvoj pedagogických dovedností*. Brno: Paido, 2000.
- [9] Urbánek, P.: Hodnocení praktických činností studentů učitelství. *Pedagogika*, 47, 1997, č. 3, s. 259–268. (ISSN — 3330-3815)
- [10] Urbánek, P.: *Výzkumné šetření a analýza modelů praktické přípravy ve studiu učitelství*. Disertační práce. Praha: PedF UK, 1998.
- [11] Urbánek, P.: Profesní časové zatížení učitelů ZŠ. *Pedagogika*, 49, 1999, č. 3, s. 277–288.
- [12] Váňová, R.: Vědy o výchově na stránkách pedagogiky. *Pedagogika* 50, 2000, č. 4, s. 313–339.